

Makâsıdın Sünnetteki Yeri ve Hadisleri Anlamadaki Rolü

Doç. Dr. Aynur URALER*

Giriş

Resûlullah'ın (s.a.v.) beyan görevi¹ makâsıd konusunda temel teşkil eder ve nasların anlaşılmasının ve makâsıd konusunun araştırılmasının gerekli olduğunu gösterir.** Dinde, Resûlullah'ın (s.a.v.) izah ve tatbikatına bırakılan pek çok alanın bulunması da fehm ve maksadın ortaya çıkarılması ile ilgilidir. Binâenaleyh İslâm dininde, nasları doğru anlamak, Allah'ın ve Resûlu'nün muradını tespit etmeye çalışmak teşvik edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de, anlaşılmayan meselelerin bilenlere sorulmasının emredilmesi,² konuyla ilgili ilk akla gelen âyetlerdir. Resûlullah (s.a.v.) da bazen fillerinin sebebinin sorulmasını istemiştir.³ Naslardaki maksadın anlaşılması gerektiğini bildiren en açık ifadelerden biri şu hadîstir: “Benden bir hadîs işitip ezberleyen ve başkasına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın. Nice fıkıh taşıyan kimse vardır ki fakih değildir. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki kendilerinden daha fakih olana taşırılar.⁴ Nice tebliğ eden kimse kendisinden daha anlayışlı olana nakleder.”⁵

Aynı şekilde Resûlullah'ın (s.a.v.) Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeye çalışan kimseleri medhetmesi,⁶ gereken durumlarda ictihadı tavsiye etmesi, ilim ehli ile istişare etmek gerektiğini bildirmesi naslardaki maksadı arama ve

* Marmara Üniv., İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis, a_uraler@hotmail.com

** Bu çalışma, “مكائنة المقاصد في السنة ودورها في فهم الحديث/Makâsıdın Sünnetteki Yeri ve Hadisleri Anlamadaki Rolü” başlığı ile “Fehmu'l-hadîsi'n-Nebevî fi Dav'i'l-makâsidi'ş-şerîa” Adlı Sempozyum'da (Cemiyetu'l-hadîsi'ş-şerîf ve İhyâi't-turâs ve âl-i Beyt Üniversitesi, Ürdün) sunulmak için hazırlanmıştır.

¹ Bk. en-Nahl (16), 44, 64.

² Bk. en-Nisâ (4), 83; en-Nahl (16), 43.

³ Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, I-IV, Mısır, 1419, I, 497.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 467; Ebû Dâvûd, İlim 10.

⁵ Buhârî, Fiten 8.

⁶ Buhârî, İ'tisâm 13.

nasları anlama konusuyla ilgili ifadelerdir. Yine hadîslerden tespit edilen deliller yardımıyla anlaşılabilen hükümlerin varlığı, delâletin mânâ ve yorum meseleleri,⁷ maksadı aramakla ilgili faaliyetleri göstermektedir.

Nasları anlamaya çalışmanın, dinî hükümlerdeki maksatları tespit etmek için çabalamanın faydası olduğu muhakkaktır. Teşrîdeki hikmeti arayan, şer'î ilimlerin hikmetini, onların gerekçelerini, amellerin özelliklerini ve amellerin içerdikleri sırları bulmak için gayret eden kişi şeriatın ruhunu ve özünü kavrar, bu konuda şuur sahibi olur.⁸

Nasları anlamak önemlidir. Çünkü dinî metinlerin iyi anlaşılması, dinin doğru anlaşılmasını sağlamaktadır. Konuya dini yaşamak açısından bakıldığında ise sahih bir dinî hayat için dinin temellerini tanımak gerekir. Konuya Resûlullah'ı (s.a.v.) anlamak ve örnek almak açısından bakıldığında ise hadisler ne kadar iyi anlaşılırsa Onu (sallallâhu aleyhi ve sellem) daha iyi anlamak mümkün olur. Çünkü hadisleri anlamak sadece metni, sözü anlamak değil, bunun ötesinde Resûlullah'ın (s.a.v.) hayat tarzını yani sünnetini anlamaktır.

Diğer yandan Resûlullah (s.a.v.) dönemindeki âyetleri ve hadisleri anlamak ve makâsıdla ilgili örnekler, bu meselenin bir ihtiyaç ve gereklilik olduğunun belirtisidir. Meselâ “Fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin için”⁹ âyetinde kastedileni bir sahâbî sözün zâhirine göre anlamıştır.¹⁰ Sadece lafza itibar etmek, anlamak için yeterli olmamıştır. Zira her metnin; lafzı, mânâsı ve maksadı bulunmaktadır. Metindeki gerçek, maksadı kavramakla anlaşılır. Maksadı kavramak, lafız ve manayı doğru değerlendirmek anlamına gelir.

Fehm ve makâsıdı incelemeyi gerekli kılan âmillerden biri de Resûlullah'ın (s.a.v.), “Nice fıkıh taşıyan kimse vardır ki fakih değildir. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki kendilerinden daha fakih olana taşırlar.”¹¹ Nice tebliğ eden kimse kendisinden daha anlayışlı olana nakleder”¹² hadîsidir. Bu söz, hadislerin eksiksiz nakledilmesini, yayılmasını teşvik etmektedir. Aynı zamanda gerçek ortaya çıkana kadar anlama faaliyetinin sürdürülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yine hadîsten bu alanda azla yetinmeyip bir hadisten pek çok mânalar, maksatlar çıkarılabileceği sonucuna da gidilebilir.

Diğer yandan yukarıdaki hadîs, insanlar arasındaki anlama farkı bulunduğunu bildirmektedir. Nakledilen kişinin nakledenden daha fakih veya daha

⁷ Buhârî, İ'tisâm 24.

⁸ Bk. Abdulaziz ed-Dihlevî, *Hucetullahi'l-bâliğa*, I-II, Beyrut, 1426/2005, I, 22.

⁹ el-Bakara (2), 187.

¹⁰ Adiy b. Hâtim siyah iplikle beyaz ipliği yastığının altına koymuş, durumu Peygamber'e (s.a.v.) arz edince 0 (s.a.v.) “yastığın hayli genişmiş” demiştir. Buhârî, Tefsîru Bakara 28.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 467; Ebû Dâvûd, İlim 10.

¹² Buhârî, Fiten 8.

bilinçli bir kimse olabileceğini belirtmektedir.¹³ Nitekim Kurayza hadisi,¹⁴ Resûlullah'ın hitabına muhâtab olanların dahi hadisi farklı anlayabileceklerinin örneğidir. Resûlullah'ın (s.a.v.) iki tarafı kınamaması da bu durumun tabii karşılanması gerektiğini göstermektedir.

Fehm ve makâsıdı incelemeyi gerekli kılan bir diğer âmil ise aynı konuda farklı naslara müracaat etmenin mümkün olmasıdır. Hz. Ebû Bekr'in halife olduktan sonra zekât vermekten kaçınanlar hakkında savaş kararı vermesi olayında, Hz. Ömer, ilk anda bir hadisi delil getirip kararı yadırgamış, Hz. Ebû Bekr ise âyet ve sünneti delil getirerek onu ikna etmiştir.¹⁵

Makâsıdı Tespitte Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar

Makâsıd, anlama ile ilgili başka vecheleri de olan pek çok yönden incelemeye müsait, zor ve ciddi bir konudur. Bu sebeple hadislerin maksadına herkesin vâkıf olamayacağı belirtilmiş, bunun şer'î ilimlerin tamamında söz sahibi olan kimseler için mümkün olduğu ifade edilmiştir.¹⁶ Nitekim hadîsteki "Kendisine tebliğ edilen kimse, sözü dinleyenden daha anlayışlı olabilir"¹⁷ ibaresi sathî bilgisi olanların değil, anlayanların, idrak edenlerin konuşmasının gerektiğini bildirmektedir. Binâenaleyh makâsıdı aramak ne kadar gerekli ve önemli ise takip edilecek metot da o kadar önemlidir.

Önemli bir başka nokta hadis metnini anlamak ve murad edilen mânayı sınırlandırmak için zihnî bir işlem, ilmî gayret (ictihad) gerekmesidir. Hadisleri anlamakla meşgul olanların aceleyle karar vermeyip tefekkür ve teemmül etmeleri, konu üzerinde düşünceleri gerekir. Konu din olduğu için nasların birtakım kurallar, esaslar olmadan keyfî olarak değerlendirilemeyeceği âşikârdır. Aslında naslar, makâsıdın nasıl tespit edileceğine dair metot vermektedir. O da makâsıd için müracaat edilecek temel kaynakların Kur'ân-ı Kerim ve sünnet olduğudur. Zira İslam düşünce tarzı vahye dayalı olmak zorundadır. İnsanın doğru düşünebilmesi, isabetli ölçme ve değerlendirme yapabilmesi için elinde ilahi ölçütlerin olması gerekir. Allah Teâlâ'nın emirleri, yasakları ve peygamberler göndermesi, hidayeti göstermesi insanların doğruları bulması için gerekli umdeleri sağlar.¹⁸ Bu esasın tatbikatını sünnetle bulmak mümkündür. Resûlullah (s.a.v.), bazen sözlerini âyet okuyarak teyid etmiştir. O (s.a.v.), böyle bir yol takip etmekle hem Kur'ân-ı Kerim'i

¹³ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 467.

¹⁴ Müslim, Cihad 23 (hadis no: 69)

¹⁵ Buhârî, İ'tisam 2.

¹⁶ Bk. Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa*, I, 23.

¹⁷ Buhârî, Hac 131.

¹⁸ Bk. Mehmet Erdoğan, "Makâsıd-ı Şerîa Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması" *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, Ankara, 2001, s. 391-403, Basım: Ankara, 2003, s. 392, 393.

tefsir etmiş, hem de nasları tetkik edenlere şu yolu göstermiştir: İzahlarda bâtil re'ye ve zorlama kıyasa müracaat etmeyip dinin asıllarına müracaat etmek gerekir. "Size iki şey bıraktım, onlara sarıldığınız zaman asla sapıtmazsınız, Allah'ın Kitabı ve Nebisi'nin (s.a.v.) sünneti"¹⁹ hadisi de Kitab ve Sünnet'in his ve heveslere göre anlaşılmasını önlemektedir.

Dinin asıllarına müracaat etmek ictihadda esastır. Hz. Peygamber, açık bir hüküm olmadığı durumda ictihada teşvik etmiş, ictihad edenin hata ederse bir, isabet ederse iki sevap alacağını bildirmiştir.²⁰ Bu hadis, insanların görüşlerinde hata ve isabet ihtimalinin varlığını anlatmakta ve aynı zamanda bir metot vermektedir. Şöyle ki "iki sevap" ifadesi Kitâb ve Sünnet'e uygun hüküm vermenin önemini göstermektedir. Hata edenin bir sevap almasının sebebi ise, o kimse hevâsına göre hüküm vermediği için olmalıdır. Resûlullah'ın (s.a.v.), Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeye çalışanları ve hikmetle hüküm verenleri methetmesi de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Bilmediği halde hükmeden hâkimin cehennemlik olacağı hadisi²¹ de keyfiliğin kabul edilmediğinin örneklerindedir. Burada yöntem olarak, bilmeyen kimsenin istişare yapması gerektiği zikredilebilir. Zira meşveretin mânâsı, Kitâb'a ve Sünnet'e uygun sonuçlar bulmaktır.²²

Dinin asıllarına müracaat etmek gerektiği esası, şu anlayışın sonucudur. İslâm Dini'ne göre kesin bilgi, Allah ve Resûlü'nden gelen bilgidir. Dinin hükümlerinde naslara dayanmadan bazı neticeler çıkarmak ve nasların hikmetlerini kendine göre yorumlamak zandan öteye geçmez. İmam Buhârî de "kişi, hadîsten dolayı re'yinden vazgeçmeli, hadîs sâbitse, hevâsını desteklemek için sahîh olmayan birtakım illetler (gerekçeler) getirmemelidir" demiştir.²³

Hadisleri anlamak konusunda işaret edilmesi gereken bir başka husus, dil ve gramer kurallarını iyi bilmektir. Ancak lügat bilgisi lafızları tahlil etmekte tek başına kâfi gelmemektedir.²⁴ Çünkü mânâlar, lafızların ötesindedir. Metinler, maksatların gerçekleşmesi için araçtır. Bununla beraber makâsıdı tespitinde nasların zâhirini dikkatten uzak tutmamak gerekir. Resûlullah'ın (s.a.v.), "Benden bir hadis işitip işittiği şekilde başkasına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın"²⁵ sözü, lafza dikkat edilmesi gerektiğini, lafzın önemini

¹⁹ Muvatta, Kader 3.

²⁰ Buhârî, İ'tisâm 21.

²¹ Ebû Dâvud, Akdiye 2.

²² Buhârî, İ'tisâm 28.

²³ Bk. Cemaleddin el-Kâsımî, *Kavâidu't-tahdis*, Beyrut, ts., s. 294.

²⁴ Kelimelerin mânâlarının zaman içinde değişmesi ihtimali bu konuda örnek olarak zikredilebilir.

²⁵ Darimi, Mukaddime 24.

gösterir. Binâenaleyh anlama konusunda lafız ile mânâ dengesini iyi kurmak gerekir.

Bir başka husus, mânâları anlamak ve maksada ulaşmak için bazı unsurların etkisinin olmasıdır. Şöyle ki metni anlamakta ve maksadı tespitite, metni okuyan kişinin ön yargısı, bilgi birikimi, dünya görüşü, anlayışı, yaşantısı ve içinde bulunduğu toplum etkili olmaktadır. Dolayısıyla sözü söyleyen ile izah edecek olanın ortak noktalarının bulunması gerekmektedir. Burada ortak nokta İslamiyet'tir. Hadislerin mana ve maksadı üzerinde konuşacak kimsenin Müslüman olması gerekir ki incelediği konunun ana hatları zihninde bulunsun. Söyleyen ile anlamaya çalışan, aynı kavrama aynı manayı veriyorlarsa hedef gerçekleşmiş olur. Bu esas, araştırmacının Resûlullah'ın (s.a.v.) hayat tarzını anlaması için önemli bir adımdır. Söyleyen ile anlamaya çalışanın aynı ideale sahip olmaları doğru anlamayı kolaylaştırır. Bundan dolayı makâsı tespitite, Rasûlullah'ın (s.a.v.) muhatabı olan sahâbilerin uygulamalarına, anlayışlarına müracaat etmekte fayda vardır. Sünnetin şahidi oldukları için sünneti doğru anlayan ve sünnetin ruhunu bilen sahâbilerin tatbikatını incelemenin sünnetin anlaşılmasına katkısı olacağı şüphesizdir. "Benim ve raşid halifelerin sünnetine sarılın"²⁶ ve "benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yol"²⁷ hadisleri, sahâbilerin konumunu anlatmaktadır. Sahâbilerin; bazen hadîsteki maksadı öne çıkarmalarını, bazen de sünneti aynen uygulama yoluna gitmelerini ve farklı düşüncelerini ihtilafa delil göstermek yerine fikrî zenginlik olarak değerlendirip örnek almanın daha faydalı olacağı muhakkaktır.

Hadis metnini doğru anlamakta önemli bir diğer etken/âmil ise sözün söylendiği, olayın zamanı, olayın geçtiği çevreyi, kültürel ortamı, bağlamı (siyak) ve sebab-i vurûdu hatta fizikî çevreyi bilmektir. Nitekim Buhârî, *Câmi'i*'nin *İ'tisâm* kitabında fizikî çevreyle ilgili bîr bâb açmıştır.²⁸ O günkü toplum yapısını, tarihî olayları da bilmek gerekir. Vahyin o gün için ne anlama geldiğine bakmak gerekir.²⁹ Araştırma yapan kimsenin içinde bulunduğu bakış açısı ile, kendi zaman ve zemini ile o günü değerlendirmesi doğruyu tespitite yardımcı olmaz. Bundan dolayı maksadı tespit etmeye çalışırken asırlardan gelen ilmî geleneğe, önceki âlimlerin fikirlerine itibar ederek tefsirlere, şerhlere, siyer ve fıkıh kitaplarına müracaat etmek fayda sağlayacaktır.

Makâsı tespitite faydalı olacak bir diğer husus sünnetin bütünlük içerisinde ele alınması gerektiğidir. Bir hadîsi kelime kelime tahlil ettikten sonra mânâ verirken hadîsin tamamı göz önünde bulundurulmalıdır. Daha sonra

²⁶ Ahmed b. Hanbel IV, 127; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16.

²⁷ Tirmizî, İmân 18; Hâkim, Müstedrek I, 129.

²⁸ İ'tisâm 16. Bâb.

²⁹ Mehmet Erdoğan, "Makâsıd-ı Şerîa Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması" s. 400.

bir veya birkaç hadîs makâsîd için kifâyet etmediğinden konuyla ilgili diğer hadîsler de incelenmelidir.

Önemli bir başka husus hadislerin anlaşılmasında makâsîdın, Şâriin genel maksadına, ümmetin maslahatına uygun olup olmadığını dikkate almaktır.

İslâm dininin, bütün insanlar, bütün mekânlar ve bütün zamanlar için olduğu yani evrensel olduğu nasları anlamada göz önünde bulundurulmalıdır. Sadece belli bir dönemde uygulanan nasların ise lafız ya da şekline değil, ruhuna, amacına itibar etmek gereklidir. Dinin, hayatı zorlaştıran değil kolayca yaşanabilen fitrata uygun olduğu, izahlar sırasında dikkate alınmalıdır. Dinin, dünyada nasıl yaşanacağını öğrettiği, insanın ihtiyaç duyduğu her şeyi bildirdiği gerçeği nasları anlama faaliyeti sırasında unutulmamalıdır. Dolayısıyla tespit edilen sonucun, insanın dinî hayatı için bir anlam ifade etmesi de gerekmektedir.³⁰

Burada ancak bir kısmını zikrettiğimiz ölçülere riâyet eden araştırmacıların, “Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde fakih kılar”³¹ hadîsinde övgüye mazhar olmaları umulur.

Sünnette Makâsîd

Yukarıda belirtilen birtakım genel esaslardan sonra, bu tebliğde fehmü’l-hadîsin sünnetteki temelleri –mümkün olduğu nispette- tespit edilmeye çalışılacaktır. Müslümanlar için her meselenin meşruiyeti Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet ile ölçüldüğünden hadislerin anlaşılması konusunun tahlilinde yine hadislerin yol göstereceği muhakkaktır. Rivâyetlerde, Resûlullah’ın (s.a.v.) ve sahâbîlerin, hadislerin/sünnetin anlaşılması için birçok faaliyeti yer almaktadır. Tebliğde, onların tamamını incelemek mümkün değildir. Bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Sözlerin anlaşılmasındaki etkenlerden biri güzel ve açık konuşmaktır. Fasîh bir dille konuşan Resûlullah (s.a.v.), sözlerini anlaşılın diye üç kere tekrarladı.³² Sözlerini saymak isteyen sayardı.³³ Daha iyi anlaşılacak için tedbirler almıştır. Meselâ, bazı konuları mesellerle izah etmiştir.³⁴

Sahâbîlerin, Resûlullah’a (s.a.v.) kullandığı bazı kelimeleri sormaları da “anlama” faaliyetinin bir örneğidir. Aynı dili konuşmalar da birden fazla

³⁰ Mehmet Erdoğan, “Makâsîd-ı Şerîa Bağlamında Sünnet ve Hadisin Anlaşılması” s. 402.

³¹ Dârimî, Mukaddime 24.

³² Buhârî, İlim 30.

³³ Ebû Dâvûd, İlim 7.

³⁴ Buhârî, İ’tisam 2.

mânâya ihtimali olan lafızlardan hangisini kast ettiğini anlamak istemişlerdir. Meselâ, “herc” kelimesinin mânâsını sormuşlardır.³⁵

Resûlullah (s.a.v.), bazen maksadını kendisine soru yöneltmeden açıklamıştır.³⁶ Bazen “Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et” örneğinde olduğu gibi sahâbiler, ne kast ettiğini sormuşlar, O (s.a.v.) da maksadını soru üzerine açıklamıştır.³⁷

Sahâbiler; Resûlullah’ın (s.a.v.) sözleri, fiil haline gelince daha iyi anlarlardı. Meselâ, Resûlullah (s.a.v.), oğlu İbrahim’in vefatında ağlayınca, sebebini sormuşlar, O (s.a.v.), bunun rahmet olduğunu ifade etmiş, yanlış olanın bağırma çağırma ağlamak olduğunu belirtmiştir.³⁸ Bu suretle Onun (s.a.v.) bu konudaki daha önceki uyarılarındaki maksadı anlaşılmıştır.

Sahâbilerin hadisleri anlama gayretlerinden biri de Resûlullah’ın (s.a.v.) sözlerinin ve fillerinin maksadını öğrenmek için kendi aralarında müzakere etmeleridir. Enes b. Mâlik, Resûlullah (s.a.v.) hayattayken ezberleyene/yerleştirene kadar hadisleri müzakere ettiklerini anlatmıştır.³⁹ Müzakere sonunda anlamadıkları bir cihet olursa bunu Hz. Peygamber’e gidip sormuşlardır. Yine makâsıd konusunda ihtilaf ettiklerinde Ona (s.a.v.) müracaat etmişlerdir.

Sahâbilerin bir başka sahâbîden duydukları hadisleri daha iyi anlamak için Resûlullah’a (s.a.v.) gelmeleri bir başka anlama faaliyetidir. Dımâm b. Sa’lebe’nin Resûlullah’a (s.a.v.) gelip duyduklarını tekrar sorması⁴⁰ ve Hz. Ömer’in Resûlullah’ın (s.a.v.) yanına gitmekte nöbetleştiği komşusundan duyduğu konuyu Resûlullah’a (s.a.v.) gelip sorması⁴¹ misâl olarak gösterilebilir.

a. Resûlullah’ın (s.a.v.) Şahsının ve Sözlerinin Anlaşılması İçin Gerekçe Belirtmesi

Hz. Peygamber’in “anlama” konusunda birçok fiili bulunmaktadır. Onla-

³⁵ Resûlullah’a (s.a.v.) hercin ne olduğu sorulduğunda “Herc, katildir” buyurmuştur. Buhârî, Edeb 39.

³⁶ Resûlullah (s.a.v.), “Bir kimse uyandığı zaman elini yıkamadan suya daldırmasın” buyurmuş. “Çünkü eli nerede gecelemiştir, bilemez” diyerek isteğinin gerekçesini bildirmiştir. Buhari, Vudu’ 26.

³⁷ Buhârî, Mezâlim 4.

Konuyla ilgili bir başka örnek olarak şu hadis zikredilebilir: Resûlullah (s.a.v.), kâtilin de maktûlün de cehennemde olduğunu bildirmiştir. Nesâî, Tahrîmu’d-dem 29.

³⁸ Tirmizî, Cenâiz 25.

³⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ liahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, I-II, Riyad, I, 236.

⁴⁰ Buhari, İlim 6.

⁴¹ Buhari İlim 27.

rın tamamını incelemek mümkün olmadığından bir kısmını öne çıkarmak daha isabetli olacaktır. Rivâyetlerde “hadisleri anlama” meselesinden ayrı olarak bir de “Hz. Peygamber’in şahsını anlama” meselesi yer almaktadır. Resûlullah (s.a.v.); insanlar, anlama konusunda birbirlerinden farklı oldukları için kendisinin yanlış anlaşılmasını önleyecek tedbirler almıştır. Meselâ, bazı şeyleri yapmayı terk etmiştir. “Yapmayı terk ettiği şeyler”in sebepleri birbirinden farklıdır. Vahiy gelmeye devam ettiği için farz kılınır endişesiyle terk ettiği⁴² veya meşakkat vermek istemediği için terk ettiği şeyler⁴³ vardır. Anlamakla ilgili olan terkleri de vardır. Meselâ, münafık olduklarını bildiği ve bu sebepten ölüm cezasını hak ettikleri halde “İnsanlar, Muhammed dostlarını öldürüyor demelerinden korkuyorum” diyerek münafıkları öldürtmekten kaçınmıştır.⁴⁴ Çünkü böyle bir şey yapmak daha büyük zarar doğurabilir.

Onun terkleriyle ilgili bir başka misâlde Resûlullah (s.a.v.), muhatapların durumunu ve anlayışlarını dikkate almıştır. O (s.a.v.), Hz. Âişe’ye Kureyşliler’in Kâbe binasını tamir ettiklerinde, maddî imkânları yetmediği için Kâbe’yi Hz. İbrahim’in yaptığı temellerden noksan tutup kısa yaptıklarını anlatmış. Hz. Âişe de Kâbe’yi tekrar eski temelleri üzerindeki haline döndürüp döndürmeyeceğini sormuş. Hz. Peygamber, Kureyşliler küfürden yeni kurtulmuş oldukları için onların kalplerinin bunu yadırgayacağından endişe ettiğini, böyle olmasaydı Kâbe’yi yıkıp Hz. İbrahim’in attığı temeller üzerine inşa edeceğini belirtmiştir. Resûlullah (s.a.v.), arzu ettiği halde bazı kimsele-
rin anlayışlarının kısıtlı olması sebebiyle Kâbe’yi yeniden inşa etmemiştir.⁴⁵

Onun (s.a.v.) açıkladığı ilk ve önemli sebep, Kureyşliler’in cahiliyeden ve küfürden yeni çıkmış olmaları, onların şirke yakın bir durumda bulunmalarıdır.⁴⁶ Hz. Peygamber, bu konudaki bir icraatının yeni Müslüman olan Kureyşliler’in imanlarına tesir edeceğinden endişelenmiştir. Onların şüpheye düşme veya istidat etme ihtimalleri vardı. Anlaşılmama halinde inkâr söz konusu olabilecekti. Nitekim Buhârî, İlim bölümünde bu hadîsi rivâyet ederken terceme, bazı insanların anlayışlarının kısıtlı olmasını sebep olarak öne çıkarmıştır.⁴⁷

⁴² Teravih namazını cemaatle kılmayı terk etmesi gibi. Bk. Muvatta, Salât fi Ramazan 1; Buhârî, Ezan 80; Teheccüd 5. Bk. Aynur Uraler, “Hz. Peygamber’in Yanlış Anlaşılma Endişesine Dayalı Uygulamaları”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, Bursa, 2004, s. 45-61, Basım: Bursa, 2005.

⁴³ Yatsıyı daha geç vakitte kıldırmaması gibi. Buhârî, Sahîh’inin “Temenni” bölümünde bunları bir araya getirmiştir.

⁴⁴ Buhârî, Menâkıb 8; Tefsîr 63/5.

⁴⁵ Bk. Muvatta, Hac 104-106; Buhârî, İlim 48; Hac 42; Enbiya 10; Tefsîr 2/ 10; Temenni 9; Müslim, Hac 398-406.

⁴⁶ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 180.

⁴⁷ Buhârî, İlim 48 (terceme).

Aynı sebeple Resûlullah (s.a.v.), yeterince ve doğru olarak anlamayacakları endişesi ile bazı bilgileri ashâbının tamamına değil de özel bazı kişilere bildirmiştir. Kelime-i şehâdeti söyleyenlerin cennete gireceği müjdesini Mu'âz b. Cebel'e söylemiş, ama diğer insanların buna güvenip ameli terk edebilecekleri endişesiyle başkalarına haber vermesini istememiştir. Hz. Ali'nin "İnsanlarla anlayacakları şekilde konuşun. Onların Allah'ı ve Resûlü'nü yalanlamaları hoşunuza gider mi?" sözü de bu hadisin izahı sadedinde kullanılmış,⁴⁸ yanlış anlamamanın kişiyi inkâra kadar götürebileceğine dikkat çekilmiştir.

Hz. Peygamber'in, yapmak istediği halde terk ettiği şeyleri zikrederken, gerekçelerini açıklamış olması, sünnetin anlaşılması bakımından hem yöntem hem muhteva olarak üzerinde durulması gerekli bir noktadır. Hz. Peygamber, böyle yapmakla ileride kendisi adına başkalarının konuşmasını ve başka sebepler/gerekçeler zikredilmesini önlemiştir. Böylelikle sınırsız yorumlar ve bunların yol açacağı fikrî kaosu ortadan kaldırarak doğru anlama ve yorumlamanın bir usûlünü öğretmiştir.⁴⁹ Bugün Batı kaynaklı anlambilimde yaşanan kargaşa,⁵⁰ İslâmî bakış açısı ve usûllerin vazgeçilmezliğini göstermektedir.

Yukarıdaki hadislerde Resûlullah (s.a.v.) insanlar arasında anlayış farklılıklarını dikkate almıştır. Bu durum; hadisleri ve sünneti doğru anlamamanın önemli ve gerekli olduğunu göstermektedir. Zira hadisleri iyi anlamamanın veya yanlış anlamamanın, hadislerin reddine sebep olabileceği ihtimalinden söz edilmektedir. Demek ki hadisler doğru olarak anlaşılmadan, tahlil edilmeden Hz. Peygamber'i anlamak ve dolayısıyla dini anlamak mümkün değildir. Hadisleri yanlış anlamamanın, Hz. Peygamber'in yanlış tanıtılmasına sebep olmak gibi büyük zararı vardır.

Resûlullah (s.a.v.), zatının yanlış anlaşılmasını önleyen tedbirler aldığı gibi sözlerinin yanlış anlaşılmasını önleyen tedbirler almıştır. Meselâ, bazı durumlarda emir ve nehiyelerinin nasıl anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. O (s.a.v.), "her sene hac yapalım mı" sorusuna "evet desem her yıl farz olurdu" buyurarak⁵¹ sözünün, vucûb ifade edeceğini belirtmiştir. "Akşam namazından önce iki rekât namaz kılınız" emrinin ise vucûb mânası taşımadığını ifade etmiştir.⁵² Onun maksadını kendisinin açıklamasına örnek gösterece-

⁴⁸ Bk. Buhârî, İlim 49.

⁴⁹ Anlama ve yorumlama ile ilgili bk. Mehmet Görmez, *Sünnetin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997.

⁵⁰ Bk. Mehmet Görmez, *Sünnetin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 24-25.

⁵¹ Müslim, Hac 412.

⁵² Ahmed b. Hanbel V, 55; Dârimî, Mukaddime 22; Buhârî, Teheccüd 35; İ'tisâm 27; Ebû Dâvûd, Tatavvu 11.

ğimiz bu tutumu, bir söz veya fiili, gâye ve maksadını da iyi kavrayarak anlamak gerektiğinin delildir.

b. Resûlullah'ın (s.a.v.) Gerekçe Açıklamaması

İslâm hukukunda hükümler, ta'lıl edilip edilmemesi açısından iki kısma ayrılmaktadır. İleti akıl yoluyla bilinen kavranan hükümler (ma'kulu'l-mana) ve ileti akıl yoluyla kavranamayan hükümler (ta'abbudî hükümler).⁵³ Bu meselenin bir başka vechesini sünnette bulmak mümkündür.

Hadîslerin anlaşılması konusunda sünnetten çıkarılabilecek başka bir metot, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), her zaman fiillerinin gerekçesini açıklamaması, ancak soru üzerine bildirmesidir. Huneyn Savaşı'nda ganimetleri taksim ederken bazı kişilere diğerlerinden fazla hisse vermiş, bu durumdan bazı sahâbiler hoşlanmamıştır. Söylentiler, kendisine iletilince gerekçesini bildirmiş, “Ben durumları küfre yakın olan kimselere verdim ve onları kaynaştırdım” buyurmuştur.⁵⁴

Şu hadîs ise Resûlullah'ın (s.a.v.) her işinde gerekçe bildirmemesinin sebebini açıklamaktadır. Her sene mi haccetmeleri gerektiğini soran sahâbiye “evet desem her yıl farz olurdu. Buna da güç yetiremezsiniz. Ben sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni kendi halime bırakınız. Zira sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilafa düşmeleri yüzünden helâk oldular. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle kaçının bir şey emrettiğimde onu gücünüz ölçüsünde yerine getirin.”⁵⁵

Hadîsteki, “Resûlullah'ın (s.a.v.) “Evet deseydim, vacip olurdu” ifadesi, amel için açık bir alan bırakıldığını göstermektedir. Bazı konularda izah bulunmaması, kullara daha fazla tasarruf imkânı sağlamaktadır. Anlaşıldığına göre açık bırakılan noktaları, kayda bağlamaya çalışmak isabetli bir davranış değildir. Soru sormak ise sınırlama getirilmesine sebep olacaktır. Her konunun belli bir cümleyle açıklanmasının gerekmediği anlaşılmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu ifadesi, şeri'atte bilinçli olarak boşluklar bırakıldığının, her seferinde kayıtlama olmadığının, sınırlama getirilmediğinin örneğidir.

Resûlullah'ın (s.a.v.), maksadını açıklamayıp birçok mânâ veya hüküm çıkarılabilmesi için bilinçli bir boşluk bırakmasından her zaman makâsıd aramanın doğru olmadığı, maksadı tespit etmek için nasları zorlamamak gerektiği anlaşılmaktadır. Zira dindeki emir ve yasağın amacı gerçek anlamda bilinmeyebilir. Önemli olan kişinin tasdik etmesini sağlamaktır. Resûlullah (s.a.v.), genellikle emir ve yasakların sınırlarını açık bir şekilde beyan yoluna

⁵³ Bk. Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul, 2014, s. 272.

⁵⁴ Buhârî, Edeb 53; Beyhakî, *Sünen*, V, 88; VI, 356.

⁵⁵ Müslim, Hac 412.

gitmemiş, ümmetinden ilimde derinleşenlere bırakmıştır. Bu sebeple hulefâ-i raşîdîn, müctehid imamlar, dinin kalıp ve şekillerinin ikamesine onların ruhuna olan itinadan daha çok özen göstermiş, ehemmiyet atfetmişlerdir.⁵⁶ Şeria'atte bazen maksadın açıkça belirlenmemesi de makâsîd gereğidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, naslarda her zaman maksad tespit etmeye çalışmanın, te'vilde aşırı gitmenin yanlış olduğu belirtilmiştir.⁵⁷

Konunun bir başka yönü, Kur'ân-ı Kerîm nâzil olurken sorulan bazı soruların açıklanması halinde insanlara mükellefiyetlerin yüklenecek olmasıdır. Halbuki Allah Teâlâ, o konuda bilerek hüküm bildirmemiştir.⁵⁸ "Allah Teâlâ bazı şeyleri unutmaksızın ihmal etmiştir, bunların üzerine düşmeyin"⁵⁹ hadîsinde de bilerek bazı konularda hüküm bildirilmediği anlatılmaktadır. Bu ifadeler, şeri'atte bilinçli bir boşluk bırakıldığını ve bu durumun ümmet için rahmet olduğunu göstermektedir. Açıklama getirilmeyen konularda ısrar etmemek, serbestliği rahatlığı sağlar. Zorlama, tekellûf ise itidale aykırıdır. Resûlullah'ın (s.a.v.), teravih namazını cemaatle kılmanın farz kılınması halinde yerine getirmenin zorluğunu bildirmesi⁶⁰ tekellûfe girmenin yanlışlığını ifade etmektedir.

Meselenin bir başka yönü Resûlullah'ın (s.a.v.), çok soru sormanın ihtilaf-lara yol açabileceğini belirtmesi, makâsîd yolunun sonunun istenmeyen mecra-ya gideceği konusunda bir uyarıdır. Yeterli izah bulamayınca ihtilaf kaçınılmaz olmaktadır. Önceki toplumları çok soru sormaları helâk etmiştir. Şöyle ki onlar sorular sormuş ve sonuçta Kur'ân-ı Kerîm'in de bildirdiği gibi hakikati inkâra varmışlardır.⁶¹ Bu örneklerde, öğrenip sonra amel etmek için sorulan sorulardan bahsedilmemektedir, konuları gereksiz yere kurcalamak yasaklanmaktadır.

Batılı bazı ilahiyatçıların kendi dinleriyle ilgili araştırmaların sonunda anlam bilimlerini içinden çıkılmaz hale gelince "anlam/mânâ" diye bir şeyden söz edilemeyeceği olsa olsa kelimelerin kullanımdan söz edilebilir, demeleri⁶² ihtilafların ve lafzı zorlamanın hangi noktaya geldiğinin ifadesidir.

Makâsıdı tespit alanı, bazen keyfî izahların ortaya çıktığı alan olmuştur. Sünnetteki maksadı tespit etmeye çalışırken sünneti değiştirmeye kalkmama-

⁵⁶ Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa*, I, 183.

⁵⁷ Bk. Âl-i İmran Suresi (3), 7.

Konuyla ilgili gibi pek çok değerlendirme bulunmaktadır. Meselâ, İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in emir ve yasaklarının te'vilini doğru bulmamaktadır. Bk. eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, er-Risâle, Kahire, 1388/1969., s. 149.

⁵⁸ el-Mâide (5), 101.

⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XV, Kahire, 1415, XXII, 222.

⁶⁰ Buhari, İ'tisam 3.

⁶¹ el-Mâide (5), 101, 102.

⁶² Bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, s. 25.

lıdır.⁶³ Dolayısıyla izahtan aciz kalındığında Resûlullah'ın (s.a.v.) vahiy gelmeyen konularda “bilmiyorum” demesi⁶⁴ örnek alınmalıdır. Burada bazı âlimlerin çok iyi izah edemedikleri durumlarda ihtiyat ile davranıp tevakkuf etmelerinin isabetli olduğunu zikretmek gerekir. Maksudı ortaya çıkarmak için gayret ederken dikkat edilmesi gereken bir nokta da dini tahrif etmekten kaçınılmasıdır. Yahudiler, zinanın recmle cezalandırılmasındaki illeti/hikmeti kendi kendilerine tespit etmek istemişler ve bu faaliyet recm cezasını kaldırmaları ile neticelenmişti.⁶⁵

Resûlullah (s.a.v.), bu duruma düşmemek için önemli olanın amel etmek olduğuna dikkat çekmiş, nehyettiğinden kesinkes kaçınılmasını, emrettiğinin ise tâkat ölçüsünde yerine getirilmesini istemiştir. Diğer yandan insanlar yalnız başlarına şer'atin hikmetine vâkıf olamayabilirler. Herkesin aklı bunu kavrayacak düzeyde değildir. Her mükelleften naslardaki gâyeyi bilmesi beklenmez. Uzman olmayan insanlara düşen görev, kabul ve amel etmektir. Zaten amel etmek için maslahatı bilmek gerekmez.⁶⁶ Hikmetin, illetin, makâsıdın tespit edilmediği durumlarda Resûlullah'ın (s.a.v.) tavsiyesi devreye girmeli, Onun (s.a.v.) nehyettiğinden kaçınmalı, emrettiği yerine getirilmelidir. Burada Hz. Peygamber'in görevlerine de işaret etmek gerekmektedir. O hükümleri tebliğ ve beyan etmektedir. Peygamber olması dolayısıyla hükümlerin sebep ve hikmetini bilir. Eşyanın hakikatini açıklamak, ilahî sırları, ilâhî hikmetleri, bu konularda muttali olduğu her şeyi insanlara bildirmek görevi yoktur. Akıl ile bu konuları izah etmek mümkün olmadığından her lafzın mânâlarını zorlamak doğru değildir. Bazı konularda “niçin”, “nasıl” sorusunu sormak fayda sağlamamaktadır. Bu durumda nassın lafzını korumak gereklidir.

Yukarıda izahlar, Resûlullah'ın (s.a.v.) gerekçe açıklamadığı sözlerinin ve fillerinin maksatsız, gâyesiz işler veya sözler olduğunu hatıra getirmemelidir. Onun (s.a.v.) yaptığı veya yapmadığı işlerde muhakkak mâkul bir gerekçe bulunmaktadır. Onun (s.a.v.) sünneti, şüpheli şeylerden uzak durmak ve ihtiyatlı davranmak olduğundan verilen örneklerde bu tavrını devam ettirmiştir.⁶⁷

Sahâbilerin, Hz. Peygamber'in bir işi yapmış olmasını, başlı başına hikmet olarak kabul etmeleri de bu anlayışın neticesi olmalıdır. Sahâbiler, Onun (s.a.v.) her yaptığında her emrinde bir hikmet olduğunu düşünmüşlerdir. Dolayısıyla her zaman emir ve yasakların illet ve hikmetini ille de araştırma ihtiyacı duymamışlardır. Bu gerekçe ile sahâbiler, sünnette tasarrufa gitme-

⁶³ Bk. Salahaddin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003, s. 294.

⁶⁴ Buhari, *İ'tisâm* 8.

⁶⁵ Buhârî, *Hudûd* 24.

⁶⁶ Bk. Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa*, I, 30.

⁶⁷ Bk. Dihlevî, *Huccetullahi'l-bâliğa*, I, 293.

mişler, sünnete kendi görüşlerinin karışmamasına özen göstermişlerdir.⁶⁸ Nitekim Abdullah b. Ömer, Kur'ân'da sefer namazını bulamadığını söyleyen bir kimseye "Bak, biz hiçbir şeyi bilmezken Allah, Muhammed'i bize peygamber olarak gönderdi. Bu sebeple biz, Muhammed'i neyi nasıl yaparken görmüşsek onu öylece yaparız" demiştir.⁶⁹ Bu ifade, ibadetlerdeki hikmetleri kendi akıllarınca tayin edip akıllarına göre ibadetlerde değişiklik yapmanın yanlış olduğunu bildirmektedir.

Yukarıdaki hadislerden anlaşıldığına göre Resûlullah'ın (s.a.v.) kapalı olan ifadelerinin sebebi ya muhatapların durumuyla ilgilidir ya da zaman içinde açıklanacak bir hikmete mebnidir. Dolayısıyla Resûlullah'ın (s.a.v.) maksadını açıklamadığı durumları, birçok mânâ veya hüküm çıkarılabilmesi için bir fırsat, imkân olarak değerlendirmek mümkündür.

Netice olarak şunları söylemek mümkündür:

Anlama konusuyla ilgili esasların, yöntemlerin varlığına rağmen metinleri farklı anlamak mümkündür. İctihadın bulunduğu yerde ihtilaf kaçınılmaz olmaktadır. Makâsıdı tespit etmek konusunda lafzın zâhirine bağlı kalmak gerektiğini ifade edenler ve ictihâdî yaklaşımı müdafaa edenler şeklinde tasnifler yapılsa da önemli ve faydalı olan, ilimle meşgul olanların Kitab ve sünnette hilâf ve münakaşanın kerih görüldüğünün⁷⁰ şuurunda olmasıdır. Zaman ihtilaf zamanı değildir. Önemli olan Müslümanların günümüzdeki durumuna ve geleceğine sünnetin çözümler sunmaktır.

Hz. Peygamber'i ve hadislerini iyi anlamamanın günümüzdeki en önemli zararlarından biri, sünnetin bu devre hitap etmediği görüşünün oluşmasına sebep olması ve Müslümanların hayat tarzı olarak başka dinlerin tarzını benimsemesi, problemlerine İslâm dininin dışında çözüm aramalarıdır.

Hz. Peygamber'in her devre hitap ettiği gerçeği vardır. Günümüzde Müslümanların Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetine ne kadar muhtaç oldukları ortadadır. Dolayısıyla hadisler, tarihte bırakılmamalı, Hz. Peygamber ve sünneti, günlük hayattan siyasete kadar bütün projelerde öne çıkarılmalıdır. Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti yerleştirme konusundaki metotları incelenerek kişilere ve toplumlara nasıl hitap edileceği bulunmalıdır. İslâm dünyasının durumu sebebiyle hadis ilmiyle meşgul olan kimselerin önceliği Hz. Peygamber'i gündemde tutmak, Onu (sallallâhu aleyhi ve sellem) iyi anlayıp anlatmak olmalıdır.

⁶⁸ Sahâbilerin sünnetteki hikmetle ilgili anlayışları için bk. Aynur Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 175-194; 322-328.

⁶⁹ Muvatta, Sefer 7; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, I-XI; Beyrut, 1403, II, 518; Ahmed b. Hanbel II, 65-66.

⁷⁰ Buhârî, İ'tisâm 26.